

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 7 Sayı: 31 Volume: 7 Issue: 31

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

İKİNCİ DÜNYA HARBİ ÖNCESİ TÜRK-İNGİLİZ-FRANSIZ ORTAK DEKLARASYONU TURKISH-ENGLISH-FRENCH JOINT DECLARATION ON THE EVE OF THE SECOND WORLD WAR

Figen ATABEY*

Öz

Almanya'nın Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgali, ardından İtalya'nın Nisan 1939 ayında Arnavutluk'u işgali, İngiltere ve Fransa'yı bir takım karşı tedbirler almaya itmiştir. Bu işgaller Türkiye'de de büyük kaygı ve endişe yaratmıştır. İngiltere ve Fransa, Yunanistan ve Romanya'nın yanı sıra, 13 Nisan 1939'da Türkiye'ye de Akdeniz'de bir saldırıya karşı garanti vermek istemişlerdir. Ancak Türkiye, bu işbirliğinin bir ittifak çerçevesinde gerçekleştirilmesini teklif etmiştir. Bunun üzerine Türkiye ile İngiltere arasında 12 Mayıs 1939 tarihinde ortak bir deklarasyon imzalanmıştır. Türkiye ve İngiltere yayınladıkları ortak deklarasyon ile savaşın Akdeniz bölgesine yayılması hâlinde taraflar arasında karşılıklı yardım ve iş birliği konularında kalıcı bir antlaşma imzalanuncaya değin anlaşlıklarını ilan etmişlerdir. İki hükümet aynı zamanda Balkanlarda güvenliğin sağlanması gereğini de kabul etmişlerdir. Fransa ile de Hatay sorununun çözümü üzerine 23 Haziran 1939'da mahiyetleri itibariyle aynı olan bir deklarasyon imzalanmıştır. Bahse konu deklarasyonlar ile Türkiye, yaklaşan İkinci Dünya Harbi'ndeki politikasını belirlemiş ve 19 Ekim 1939 tarihinde imzalanacak olan Üçlü İttifak Antlaşması ile anti-revizyonist devletlerle işbirliği içinde bulunacağını en başından ilan etmiştir.

Anahtar Kelimeler:Türk-İngiliz-Fransız Ortak Deklarasyonları, Karşılıklı Yardım Antlaşması, 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, İkinci Dünya Savaşı, Mihver Devletleri.

Abstract

Germanian occupation of Czechoslovakia in March 1939 and then the Italian occupation of Albania in April 1939 led Britain and France to take counter-measures. These occupations had also created a great worry and anxiety in Turkey. Britain and France had given guarantee to Greece, Romania and Turkey against attack in the Mediterranean on 13 April 1939; however, Turkey proposed that this collaboration should take the form of an alliance. The meetings between Britain, France and Turkey ended with the Turco-British and Turco-French Declarations of 12 May 1939 and 23 June 1939 respectively. The Anglo-Turkish Declaration was made on May 12, 1939. With this declaration Turkey and England declared that the two countries provides mutual assistance in the event of an act of aggression leading to war in the Mediterranean area. These governments also recognized that it is necessary to ensure the establishment of security in the Balkans. The Franco-Turkish Declaration identical with the Anglo-Turkish Declaration was signed on 23 June 1939, after the settlement of Hatay question. After the declarations of 1939's between Turkey, England and France, Turkey took a bolder step on October 19th of the same year by signing a long term security pact with Britain and France. These declarations defined categorically what would be the policy of Turkey in the Second World War.

Keywords:Turkish-English-French Joint Declarations, Treaty of Mutual Assistance, 1939 Turkish-English-French Alliance, The Second World War, Axis Powers.

*Yrd. Doç.Dr. Figen ATABEY, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Giriş

Atatürk dönemi Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası her şeyden önce ülkenin egemenliğinin sarsılmaması ve millî çıkarlarının korunması temeline göre düzenlenmiştir. Böyle bir politikanın ışığı altında yürütülmesi öngörülen diplomasi, iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmeyi ve bu amaçla dünya politikasında ağırlığı olan bazı ülkelerle işbirliği yapmayı gerektirmiştir. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye ile İngiltere arasında en önemli sorun Musul konusunda yaşanmıştır. Bu sorunun 1926 yılında kesin bir şekilde çözümlenmesinden sonra iki devlet arasındaki ilişkiler, dostane olmamakla birlikte, normal bir seyirde takip etmiştir. 1934 yılından sonra Akdeniz'deki İtalyan tehlikesi, Yunanistan ile Türkiye arasındaki soğukluğu sona erdirmiş, 1934'te Romanya, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Balkan Pakti imzalanmıştır.

Türkiye, özellikle İtalya'nın genişleme çabalarının açığa vurulduğu 1934 yılından sonra, Sovyetler Birliği ile dostluk ve dayanışmasını sürdürürken, İngiltere ve Fransa'yı izleyerek, Milletler Cemiyeti çerçevesinde alınan yaptırım kararlarına katılmış, ayrıca bu yaptırımlar yüzünden İtalya'nın bir saldırısına karşı İngiltere ile geçici bir ittifak anlaşması imzalamıştır (Armaoğlu, 2005: 354).

1936 yılının Haziran ayında toplanan Montreux Konferansı'nda Türk-İngiliz yakınlaşması belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine Türkiye, 20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını silahlandırarak, bu çok önemli deniz geçitlerinin denetimine sahip olmuştur. Bir taraftan İtalya'nın Akdeniz'de güçlenmesini istemeyen Fransa ve İngiltere, diğer taraftan Karadeniz'i kapalı bir deniz durumuna dönüştürmek isteyen Sovyet Rusya, Türkiye'nin Montreux'deki isteklerine zorluk çıkarmamışlardır (Gönlübol-Sar, 1969: 128).

1938 yılından itibaren İtalya'nın Balkanlara yönelik saldırgan hareketi ve Almanya'nın giderek Balkanlara yönelmesi, Türkiye'yi batılı ülkeler ile ortak hareket etmeye ve mümkünse bir ittifak antlaşması imzalamaya doğru yönlendirmiştir. Avrupa güç dengesinin kesin sınırlarla bozulduğu, ikinci bir büyük savaşa hızla gidilmeye başlanan 1939 yılı başından itibaren Türkiye, diplomatik tavrını ve yönünü iyice

belirginleştirmeye başlamıştır. Saldırgan ve yayılmacı bir politikayı daha 1938 yılından itibaren yürürlüğe koyan Mihver bloğu ülkeleri olarak adlandırılan Almanya ve İtalya'nın Balkanlara yönelik hareketlerini genişletmesi, Türkiye'yi bu bloğa karşı önlemler almaya sevk etmiştir (Özgüldür, 1999:83). Bu çerçevede 13 Nisan 1939'da başlayan Türk-İngiliz görüşmeleri, 12 Mayıs 1939'da Ankara'da Deklarasyon (Declaration Commune) adıyla anılan bir ön anlaşma niteliğindeki sözleşmenin imzalanmasıyla sona ermiştir (Soysal, 2000: 591).

1. Deklarasyon Öncesi Türk-İngiliz-Fransız Görüşmeleri

1930'lu yıllarda Türk-İngiliz ilişkileri devamlı bir gelişme gösterdiği hâlde iki devlet arasındaki iyi ilişkiler somut bir formüle bağlanmamış, bir dostluk ya da tarafsızlık antlaşması imzalanmamıştır. 1937 yılında bir ittifak antlaşması akdi için Türkiye tarafından yapılan teklif böyle bir antlaşmanın yapılmasına durumun müsait olmadığı gerekçesi ile İtalya ve Almanya'ya karşı yatıştırma politikası izleyen İngiliz Chamberlain Hükümeti'nce reddedilmiştir. 1938 Eylül ayında Fransa ile başlayan görüşmelerde Türkiye, yapılacak antlaşmaya, Fransa ile birlikte İngiltere'nin de katılmasını ve bu arada Hatay uyuşmazlığına son verilmesini talep etmiştir. İngiltere, o sırada yatıştırma siyaseti izlediğinden ve Mihver Devletleri ile ilişkisini bozmak istemediğinden bu talebe olumlu yanıt vermemiştir (Oran, 2001: 274). Ancak Almanya'nın 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgalinin ardından 7 Nisan 1939 tarihinde İtalya'nın Arnavutluk'u işgali, artık Avrupa'da genel bir savaşın kaçınılmaz olduğunu göstermiştir. İtalya'nın Türkiye'nin güvenlik bölgesi sayılan Arnavutluk'u işgal etmesi, Türkiye'yi de bir takım ittifak arayışlarına itmiştir. İngiltere, kendi çıkarlarının tehlikeye girdiğini sezinleyince 1939 yılı Mart ayından itibaren Türk-İngiliz ittifakını gerçekleştirebilmek için büyük bir çaba sarf etmeye başlamıştır.

Mihver Devletlerinin bu birbirini izleyen saldırıları karşısında Fransa ve İngiltere, Sovyetler Birliği ile birlikte, Mihverin yeni saldırılarına karşı çare ararken, İngiltere, yatıştırma siyasetini bir kenara bırakarak, 31 Mart 1939'da Polonya'ya tek yanlı güvence vermiştir. Sovyetler Birliği, Almanya'yı Çekoslovakya'yı işgali sebebiyle 19 Mart 1939'da protesto etmiş, Londra ve Paris ile görüşmelere geçerek, 21 Mart'ta İngiltere, Fransa ve Polonya, ile birlikte, bir savunma cephesi

kurulması önerisinde bulunmuştur (NA, FO 371 23297, C3694/3356/18). İngiliz ve Fransız Hükümetleri, 13 Nisan 1939'da Yunanistan ve Romanya'ya tek yanlı güvence (garanti) verdiklerini resmen açıklamışlardır. Daha sonra bu güvenceye Türkiye'nin de katılmasını istemişlerdir (*Documents on British Foreign Policy, 1956: 179-181*). Böylece, 13 Nisan 1939 tarihinde başlayan Türk-İngiliz görüşmeleri, Fransa'nın da bunu desteklemesiyle bir ay kadar sürmüştür.

İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax tarafından 12 Nisan 1939'da İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen'e gönderilen tasarı metni, 13 Nisan 1939'da bir muhtıra ile Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'na iletilmiştir. İngiliz Hükümeti, bahse konu yazı ile Mihver Devletlerinin Avrupa'yı egemenliği altına almak istediğini belirterek, bir ittifak önerisinde bulunmuştur (NA, FO 371 23297, E 2467/297/44). Bahse konu metinde, "İngiltere'nin Akdeniz bölgesinde İtalya'nın doğrudan ya da dolaylı bir tehdidine karşı Türkiye'ye yardıma kararlı olduğu, buna karşı Türkiye'nin de bir İtalyan-İngiliz Savaşı'nda onun yardımına gelmesi gerektiği, bu temel üzerine karşılıklı yükümlülüklerin görüşülebileceği, diğer taraftan bir Alman saldırısına karşı İngiltere ve Fransa'nın, Polonya ile birlikte, Romanya'ya bir güvence vermeyi düşündükleri, Türkiye'nin de bu güvenceye katılmak isteyip istemediği, ayrıca Bulgaristan'ın hiç değilse tarafsızlığını sağlamak konusunda Türkiye'nin ne düşündüğünün öğrenilmek istendiği," belirtilmiştir.

Türk Hükümeti tarafından 15 Nisan 1939'da İngiltere Büyükelçiliğine gönderilen iki sayfalık yanıtta ise; "Mihver Devletleri'nin Avrupa'yı egemenlikleri altına almak istedikleri, İtalya'nın Akdeniz'e egemen olması olasılığının İngiltere gibi Türkiye'yi de tehdit ettiği, bu durumda iki ülkenin çıkarlarının birbirine koşut olduğu" belirtilmiştir (Soysal, 1982: 374-375). Türkiye, bahse konu yazıda; "Mihver Devletleri, Akdeniz'de veya Balkanlarda saldırıya geçmedikçe Türkiye'nin tarafsız kalması, Boğazların savunulması için İngiltere'nin yardım etmesi, Sovyetler Birliği ile işbirliğinin sağlanması, Bulgaristan ile Romanya'yı uzlaştırma teşebbüsüne İngiltere'nin yardım etmesi, görüşmelerin gizli tutulması," gibi taleplerde bulunmuştur (Gürün, 1991: 177).

Mihver Devletlerinin sert tepkisini üzerine çekmek istemeyen Türkiye, İngiltere'nin garantisini kabul etmekle beraber, bunun tek taraflı değil, iki taraflı yani karşılıklı olmasını talep etmiştir. Bir başka deyişle Türkiye, İngiltere'nin nasıl bir yardımda bulunabileceği hakkında açık taahhütlere sahip olmak istemiştir (Documents on British Foreign Policy, 1956:355). Türkiye'nin bu talebi

İngiltere tarafından da benimsenmiş ve iki taraf arasında görüşmeler başlamıştır.

2. Türk-İngiliz Deklarasyonuna Giden Yol

Türkiye, karşılıklı görüşmeler sürecinde savaşın Akdeniz'e ve Balkanlara yayılması olasılığı üzerinde durmuş ve bu durumda İngiltere ile Türkiye'nin işbirliği içerisinde olmasını sağlayacak bir anlaşma önerisini İngiliz Hükümetine sunmuştur. Yine Türkiye'nin isteği üzerinde Türk-İngiliz görüşmeleri tam bir gizlilik içinde yürütülmüştür (Soysal, 1982: 376).

Türk-İngiliz görüşmeleri devam ederken Almanya da Ankara Büyükelçiliğine eski başbakanlarından Franz von Papen'i atamıştır. Alman Büyükelçisi Papen, Türkiye'yi Alman dış politikasına mümkün olduğu kadar yakın tutmak ya da en azından büyük bir savaşta Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamak ve böylece İngiltere ile görüşmelerin bir ittifak ile sonuçlanmasına engel olmak amacı ile 27 Nisan 1939 tarihinde Ankara'ya gelmiştir (Burçak, 1946: 75). Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu tarafından Alman Büyükelçisi Papen ile yapılan görüşmelerde, İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesinin ve Oniki Ada'da tahkimat yapmasının Türkiye'de uyandırdığı endişeler kendisine açıkça ifade edilmiştir (Burçak, 1946:75).

Bir ay kadar süren Türk-İngiliz görüşmeleri Ankara'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen arasında gerçekleştirilmiştir. Gelişmelerden Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Tevfik Rüştü Aras'a da bilgi verilmiştir (BCA, Fon No:30 10 00, Kutu No:243, Dosya No: 642, Sıra No:25). Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Massigli ise Londra ile Paris arasındaki görüşmeleri yakından takip ederek, hemen her nokta üzerinde Fransa'nın onayını bildirmiştir (Güçlü, 2001: 17-18). Bunun üzerine 10 Mayıs 1939'da İngiliz ve Fransız Büyükelçileri, Saraçoğlu'nu birlikte ziyaret edip, durumu görüşmüşlerdir. Saraçoğlu öneriyi ilke olarak iyi karşılamış, ancak Hatay'ın geleceği (Türkiye'ye bağlanması) üzerinde kesin bir karara ulaşılmadan Fransa ile bir ittifaka girmenin mümkün olmadığını, deklarasyonların ikili olarak ayrı ayrı ve zamanı gelince imzalanabileceğini ifade etmiştir.

3. Türk-Sovyet Görüşmeleri

Türk-İngiliz görüşmeleri devam ederken, Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Potemkin, 28 Nisan 1939'da Ankara'ya gelmiş ve Türk Hükümeti ile 5 Mayıs 1939'a kadar süren görüşmelerde

bulunmuştur. Türk Hükümeti tarafından Potemkin'in Ankara'ya gelişi iyi karşılanmış ve Türk Sovyet dostluğunun bütün samimiyeti ile devam ettiği ifade edilmiştir. Türk Hükümeti, 13 Nisan 1939 tarihinden itibaren İngiltere ve Fransa ile gerçekleştirilen görüşmelerden, Sovyetler Birliği'ne düzenli olarak bilgi vermiştir (Soysal, 1982: 387). 1925 Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nın 1929'da imzalanan Uzatma Protokolü ile iki devletin birbirinin haberi ve onayı olmadan başka devletlerle siyasal bağlar yapmaması ilkesini benimsenmiştir.

İngiliz Hükümeti ile 13 Nisan 1939'da gerçekleştirilen ilk görüş alışverişi üzerine Saracoğlu, aynı gün Moskova Büyükelçiliğine bu durumu bildirmiştir. Saracoğlu 15 Nisan 1939'da İngiliz Büyükelçisine verdiği metinde, Sovyetler Birliğinin işbirliğini sağlama zorunluluğunu belirtmiş, ayrıca bir Türk-İngiliz antlaşması konusunda karara varılabilmek için Sovyetlerin takınacağı tutumu bilmek gerektiğini vurgulamıştır. 25 Nisan 1939 tarihli mektubunda ise Saracoğlu, Türk-İngiliz Antlaşmasına koşut bir İngiliz-Sovyet Antlaşması gerektiğini bildirmiştir. Saracoğlu, 26 Nisan 1939'da İngiliz Büyükelçisine, Türkiye'nin Sovyetler ile yapmayı düşündüğü antlaşmanın Türk-İngiliz Antlaşması gibi geniş kapsamlı bir antlaşma değil, yalnız Balkanlar ve Karadeniz bölgesini kapsayacak yani Sovyetler Birliğinin Polonya ve Baltık sınırlarını kapsam dışı bırakacak biçimde olmasını istediğini ifade etmiştir. Batıda Almanya, doğuda Japonya'nın tehditlerinden çekinen Sovyet Rusya, güvenliğini ve statüsünün devamını sağlayabilmek için bir taraftan İngiltere-Fransa ile diğer taraftan Türkiye görüşmelerini sürdürmüştür. Türk-İngiliz görüşmeleri devam ederken, Ankara'da gelişmeleri yakından takip eden Sovyet Dışişleri Bakanı Yardımcısı Potemkin, "Sovyetlerin baştan beri kolektif güvenlik taraftarı olup, bunu İngiltere, Fransa ve Türkiye ile beraber yapmak istediklerini", belirtmiştir (Gürün, 1991:187). Kısaca Potemkin, Ankara'da sürdürdüğü resmi temaslarda muhtemel bir Türk-İngiliz-Fransız-Sovyetler Birliği ittifakını kurmak istediklerini hükümet yetkililerine bildirmiştir. Bu dönemde görüşmeler devam ederken, her üç devlet, aynı zamanda Sovyetler ile ayrı ayrı karşılıklı yardım antlaşmaları imzalama çabasına girmişlerdir. Ancak Sovyet Rusya, askerlerini Polonya topraklarından geçirme konusunda İngiltere ve Fransa'dan beklediği desteği göremeyince, batılı devletlere olan güvenini kaybetmiş ve bu

durum Sovyet Rusya'yı tamamen Almanya'ya döndürmüştür. Bu nedenle Alman-Sovyet görüşmeleri hızla ilerlemiş ve 23 Ağustos 1939'da beklenmedik bir şekilde Moskova'da Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır. Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın bütün ümitleri 21 Ağustos 1939'da imzalanan Alman-Sovyet Paktı ile yıkılmıştır. Hiç beklenmedik bu gelişme, bu üç devletin bütün hesaplarını alt üst etmiştir. (Erkin, 1968: 126).

4. Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonunun İmzalanması

Ankara'da 12 Mayıs 1939'da imzalanan Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu (Declaration Commune), Başbakan Dr. Refik Saydam tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain tarafından da İngiltere parlamentosunda aynı zamanda ilan edilmiştir (Jivkova, 1978: 220). Türkiye ve İngiltere yayınladıkları ortak deklarasyon ile, uzun süreli bir karşılıklı yardım antlaşması imzalanuncaya kadar bir saldırı hâlinde karşılıklı yardım ve iş birliği konularında anlaşmalarını beyan etmişlerdir. (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: IV, C.3, 12.5.1939, s.67-68; Düstur, Tertip III, C.20, s.631; NA,FO 371/23743/R-4035)

Yedi Maddeden oluşan deklarasyonun metni aşağıda verildiği gibidir;

"1. Türkiye ve Büyük Britanya Hükümetleri, aralarında sıkı istişarelerde bulunmuşlardır. Aralarında geçen ve bugün de sürdürülmekte olan görüşmeler, her zamanki görüş birliğini ortaya koymuştur.

2. İki Devletin, kendi ulusal güvenlikleri yararına olarak, karşılıklı yükümleri içerecek uzun süreli kesin bir anlaşma imzalamaları kararlaştırılmıştır.

3. Bu kesin anlaşmanın yapılmasına değin, Türkiye Hükümeti ve Büyük Britanya Hükümeti, ortaya çıkacak bir saldırı eyleminin Akdeniz bölgesinde bir savaşa neden olması durumunda fiili olarak işbirliği yapmaya ve birbirlerine ellerinden gelen tüm yardım ve kolaylığı (aide et assistance) göstermeye hazır olduklarını açıklamışlardır.

4. Gerek bu deklarasyon ve gerekse öngörülen kalıcı antlaşma hiçbir ülkeye karşı yöneltilmiş olmayıp, ancak gerektiğinde Türkiye'ye ve Büyük Britanya'ya karşılıklı bir yardım ve destek sağlamayı amaçlamaktadır.

5. Kesin antlaşmanın yapılmasından önce, karşılıklı yükümlerin işlerlik kazanmasını gerektirecek koşulların daha açık biçimde belirlenmesi ve kimi sorunların daha

derin bir inceleme gerektirdiği her iki hükümetçe kabul edilmiştir. Bu inceleme şu sırada sürdürülmektedir.

6. İki Hükümet Balkanlarda güvenliğin kurulmasını sağlamak gereğini de kabul ederler ve bu amaca en kısa zamanda ulaşmak üzere görüşme içinde bulunmaktadırlar.

7. Şurası da kararlaştırılmıştır ki, yukarıda açıklanan hükümler, iki hükümetten herhangi birinin, barışın güçlendirilmesindeki genel yararın gereği olarak, başka ülkelerle antlaşmalar yapmasını engellemez."

Bahse konu deklarasyon ile taraflar, ilk olarak, gerçekleşebilecek bir saldırı eyleminin Akdeniz bölgesinde bir savaşa neden olması durumunda birbirleriyle işbirliği yapmaya ve ellerinden gelen tüm yardım ve desteği birbirlerine göstermeye hazır olduklarını açıklamışlardır. İkinci olarak, iki hükümet Balkanlarda güvenliğin sağlanmasının gereğini kabul etmiş olmakla birlikte bu hususta henüz bir karara varılmamıştır. Bu hususun görüşme safhasında olduğu, kesin antlaşmanın imzalanmasından önce yapılacak görüşmeler sonucu karara varılacağı belirtilmiştir.

Görüşmeler sırasında İngiltere,3.maddenin Akdeniz'den başka Balkanları da kapsamasını istemiş, ancak Türkiye bunu Sovyet Rusya ve Bulgaristan sebebiyle kabul etmemiştir. Onun için Deklarasyonun 6.maddesinde Balkanların güvenliği için de iki hükümetin görüşmelere devam edeceği bildirilmiştir. İngiltere,verdiği garanti sebebiyle Romanya'nın yardımına gitmek zorunda kalırsa,bunu ancak Boğazlar yoluyla yapabileceğinden Balkanlar konusuna fazlasıyla önem vermiştir. Ancak, Montreux Sözleşmesine göre Türkiye'nin savaştan bir taraf olarak İngiltere'ye Boğazları açabilmesi için kendisinin de savaşa katılmış olması gerektiğinden Türkiye, bir Sovyet saldırısına karşı Romanya'ya garanti vermeye cesaret edememiştir(Soysal,1982: 370-372).

Bahse konu deklarasyonda iki husus dikkati çekmiştir. Bunlardan birincisi her iki hükümetin uzun süreli bir antlaşma akdetme kararlarını açıklamasıdır. Diğer husus ise,deklarasyonun hiçbir ülkeye karşı olmadığını belirtmesidir.Bu suretle Atatürk döneminden beri sistemli bir şekilde gelişen Türk-İngiliz dostluğu nihai ittifaka giden kesin bir yol almıştır(Erkin, 1968:126).Netice olarak 12 Mayıs 1939 tarihli deklarasyon ile yapılacak kesin antlaşmaya değin, yalnız Akdeniz Bölgesinde bir saldırı-ki İtalya'nın olası bir saldırısı söz konusu idi-karşısında karşılıklı yardım öngörülmüş (Mad.2), Balkanların güvenliği

konusunda ise bahse konu devletlerin henüz görüşme içinde oldukları belirtilmiştir (Mad.6) (Soysal, 2000:594).

Başbakan Dr. Refik Saydam, Türkiye Büyük Millet Meclisi (T.B.M.M.)'nde yaptığı konuşmasında bahse konu deklarasyonun önemini şöyle vurgulamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: IV, C.3, 12.5.1939, s.68-69; *Aydın Tarihi*, Mayıs 1939:232);

"Ülkemizi, geleceğin tehlikeli olgularından olanaklı ölçüde uzak tutmak, Avrupa'da ve tüm dünyada baş gösteren karışıklıklar önünde barışçı tutumumuzun içten bir göstergesi olan tarafsızlığı korumak, Cumhuriyet Hükümeti'nin güttüğü siyasetin temeli idi. Ancak, olayların Balkan yarımadasına geçmesi ve Akdeniz güvenliğinin ulusal yaşamımızda kendisini yeniden duyurması anından başlayarak, Hükümetimiz ciddi bir güvenlik sorunu karşısında kalmış ve bu güvenliği tehlikeli rastlantılara bırakmaksızın, ilgisiz ve tarafsız bir durumda bulunmanın olanaksız olduğu kanısına varmıştır. Hükümetimiz ile İngiltere Hükümeti arasında görüşmeler başlamış, barış ve güvenlik için birleşen görüşlerimiz iki ülkenin geleceği bakımından daha temelli ve daha sürekli bir işbirliğinin gereğine inancı ortaya koymakta gecikmemiştir. Bunun içindir ki; amacımızı anlatırken "barış ve güvenlik" sözcüklerini kullandım."

Başbakan Dr. Refik Saydam açıklamasında Fransa ile de aynı içerikte bir deklarasyonun imzalanması amacıyla görüşmeler yapıldığını ve Sovyetler Birliği ile de görüşmelerin devam ettiğine dikkati çekmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 12.5.1939, s.69).Bu suretle 19 Ekim 1939 tarihinde imzalanacak olan Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşmasının önemli ikinci aşaması da sonuçlandırılmıştır. Aynı mahiyetteki bu deklarasyonlarda yapılacak kesin antlaşmaya değin, Akdeniz Bölgesi'nde bir saldırı-ki İtalya'nın olası bir saldırısı söz konusu idi-karşısında karşılıklı yardım öngörülmüştür. Deklarasyonun açıklanmasından sonra İngiliz yetkililer ile yapılan görüşmeler daha çok bunun bir ittifak antlaşmasına dönüşmesi ve Türkiye'ye yapılacak iktisadî ve askerî yardım konusunda yoğunlaşmıştır. Bu konuda Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile İngiliz yetkililer arasında Ankara'da görüşmeler sürerken, General Kazım Orbay da Londra'da silah alımı konusunda görüşmelerini sürdürmüştür. Fransa'nın Orta Doğu'daki ordularının komutanı General Weygand, bu konu ile ilgili temaslarda bulunmak üzere Ankara'ya gelmiştir. Türkiye Avrupa'da savaşın giderek yaklaştığı bu dönemde malî yardımının önemini, Alman iktisadi

üstünlüğünden kurtulmanın bir gereği olarak kabul etmiştir (Jivkova, age, s.220).Bu kapsamda Türkiye, malî ve askerî yardımı yapılacak olan uzun süreli ve kalıcı antlaşmaya bir koşut olarak ileri sürmüştür.

Türk-İngiliz deklarasyonunun imzalanması Türk basınında da büyük heyecan ve coşku ile karşılanmıştır. 13 Mayıs 1939 tarihli "Cumhuriyet" gazetesinde Yunus Nadi,Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu ile ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır(*Ayın Tarihi*, Mayıs 1939:235-236);

"Dün Başvekil Refik Saydam'ın Meclis'te verdiği beyanatından öğrendiğimiz Türk-İngiliz antlaşmasını, son haftaların en mühim siyasi hadisesi olarak telakki etmekle hata işlemiş olmayız. Bu antlaşma ile Türkiye Cumhuriyeti, şimdiye kadar takip etmeye çalıştığı kesin tarafsızlık politikasını bırakmış ve demokrasiler cephesine katılmış bulunuyor.Kurulduğu günden itibaren kendi emniyetinden sonra dünya emniyeti uğrunda çalışmayı hedef tutan Türkiye Cumhuriyeti, iki diktatörlük tarafından son aylar zarfında Balkan komşularımıza yapılan muameleler üzerine, haklı olarak, dünya emniyeti ile beraber kendi emniyetini de tehlike de görmüş ve icap eden tedbirleri almak için daha fazla gecikmeyi uygun bulmamıştır. Bu antlaşma herhangi bir devlete zarar verecek taarruzi bir mahiyet taşımamaktadır. Dün, Büyük Millet Meclisi'nde Başvekil Refik Saydam tarafından ilan edilen yeni antlaşma, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu günden beri takip ettiği "Yurda Sulh, Cihanda Sulh" politikasındaki samimiliği gösteren canlı bir vesikadır."

İngiltere Başbakanı Chamberlain, deklarasyonun imzalanması dolayısıyla İngiliz Parlamentosunda şu açıklamayı yapmıştır; "*Kesin anlaşmanın imzalanmasını beklemekte olan İngiliz ve Türk Hükümetleri, Akdeniz bölgesinde savaşa yol açabilecek bir saldırı hâlinde, etkin bir işbirliği yapmaya hazır olduklarını ve birbirlerine fiili olarak yardımda bulunacaklarını beyan etmişlerdir*".

İngiliz-Türk deklarasyonunun imzalanması Londra'da da büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. İngiltere ile Türkiye arasında imzalanan deklarasyon, bütün İngiliz yetkilileri ve İngiliz basını tarafından Batı devletlerinin büyük bir başarısı olarak nitelendirilmiştir(*Daily Sketch*, June 9, 1939). İngiliz basını genel olarak, bahse konu antlaşma ile İngiltere'nin, Orta Doğu'da Almanya ve İtalya'ya karşı önemli bir müttefik kazandığı görüşünü taşımıştır. Yine İngiliz basını, "bahse konu deklarasyon ile İngiltere'nin Türkiye'yi, Batı demokrasilerine çekmek suretiyle Avrupa'da, Yakın ve Orta Doğu'da sarsılan stratejik ve politik mevzilerini

güçlendirme fırsatını bulduğunu" yazmıştır (New Chronicle, May 15, 1939; Times May 13, 1939). Daily Telegraph&Morning Post gazetesi de, 18 Mayıs 1939 tarihli haberinde, "*İngiltere'nin Türkiye gibi çok büyük stratejik ve jeopolitik öneme sahip bir müttefik kazandığını, herhangi bir savaş durumunda İngiliz gemileri için Boğazlardan serbestçe geçmenin temin edildiği,*" bilgisine yer vermiştir (Daily Telegraph&Morning Post, 18 Mayıs 1939).

5. Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonuna Tepkiler

a.Mihver Devletlerinin Tepkisi

Türk-İngiliz ve Türk-Fransız deklarasyonlarının imzalanması, şüphesiz Almanya ve İtalya'da olumsuz karşılanmıştır.Bahse konu deklarasyonlar, Almanya'yı telaşlandırmış ve buna engel olmak için Almanya, Türkiye üzerinde tehditte bile bulunmuştur (Armaoğlu, 2005: 356). Jeopolitik konumu nedeniyle Türkiye'nin beklenen savaştaki önemini bilen Alman Hükümeti, Türkiye'yi yaklaşan savaşta hiç değilse tarafsız tutmak endişesini taşımıştır. Türk dış ticaretinin yaklaşık yarısı Almanya ile yapıldığından Almanya'nın elindeki en büyük koz Türkiye ile yaptığı ticari ilişkiler olmuştur. Türk-İngiliz yakınlaşmasından rahatsız olan Alman Hükümeti, Almanya'nın Türkiye'ye ihracatı keseceğini,her türlü ekonomik ve kültürel işbirliğine son vereceğini söyleyerek, Türkiye'ye psikolojik baskıda bulunmuştur (Jivkova,1978: 228). Alman Büyükelçisi Franz vonPapen, tüm çabasını bu ara antlaşmanın(deklarasyonun) kesin antlaşmaya dönüşmesini önlemek, ya da böyle bir antlaşmanın koşullarını Almanya için daha az zararlı kılmak üzerine harcamıştır (Soysal,1982: 389).Ancak Alman büyükelçisi Papen, Türkiye'nin batılılara bağlanmasını önleme görevinde başarı kazanamamıştır. Bahse konu deklarasyonun imzalanması, Alman basınında da sert bir tepkiye ve saldırılara yol açmıştır. Alman Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop, Türkiye ile dostça ilişkiler kurmak için elinden gelen her şeyi yaptığını, fakat Türkiye'nin buna rağmen Almanya'yı çemberleyen pakta ilk katılan devletlerden biri olduğunu ve hatta pakttan Alman Hükümetini haberdar etme gereğini bile duymamış olduğunu ifade etmiştir. Deklarasyon imzalandıktan sonra da Almanya ısrarla Türkiye'nin tarafsızlığının sağlanması için Sovyet Hükümetine baskı kurmuştur (Esmer-Oral, 1987:141). Mihver devletlerinden İtalya'nın tepkisi ise çok daha sert olmuştur(NA,FO 371 23743, R 4101/661/67). İtalyan Hükümeti, Türkiye'nin

kararlı tutumu karşısında Ankara'ya bir baskı yapmaktan ziyade, daha çok İngiltere'yi sıkıştırmaya çalışmıştır(Soysal,1982:391).Nitekim Mayıs ayı sonlarında Mussolini, Roma'daki İngiliz Büyükelçisi SirPercy Lorraine aracılığı ile Türk-İngiliz Deklarasyonu konusunda aydınlatılmasını istemiştir. İngiliz yetkilileri, 9 Haziran 1939'da İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano'ya bilgi vererek, deklarasyonun Balkanlarda Balkan Paktı gibi güven ortamına yardımcı olacağını ve Türkiye'nin Akdeniz'de güvenliğini artıracığını belirtmiş, Ciano ise deklarasyonu, Mihver Devletleri için "düşmanca" bulunduğunu bildirmiştir. Diğer taraftan İtalya, Yugoslav Hükümetine, "Balkan Paktı'ndan çekilmeniz zamanı geldi," diyerek kışkırtmada bile bulunmuştur.On iki ada açısından da Türk-İngiliz yakınlaşması, İtalya'yı endişelendirmiştir.İtalya, Türk-İngiliz ittifakını kuşatma politikası (encirclement policy) olarak adlandırmıştır (Ataöv,1965:27).

b.Balkan Devletlerinin Tepkileri

Balkan Devletlerine gelince Türk Hükümeti, Türk-İngiliz görüşmeleri ve hazırlanan deklarasyon üzerinde Balkan Paktı üyeleri Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'ya arkasından da Bulgaristan ve Sadâbat Paktı Devletlerine (Irak, İran, Afganistan) bilgi vermiştir. Bulgaristan, Türk-İngiliz Deklarasyonu'ndan kuşkusuz tedirgin olmuştur.Çünkü, Romanya'da Güney Dobruca ve Yunanistan'da Ege kıyıları üzerindeki emellerinden vazgeçmemiş olan Bulgarlar, Balkanlarda anti-revizyonist devletlerin güçlenmesinden rahatsız duymuştur. Deklarasyondan en çok memnuniyet duyan Balkan devleti,Romanya olmuştur.Çünkü Balkanlar dışından saldırıya geçildiği takdirde İngiltere ve Fransa'nın verdikleri güvencenin gerçek bir anlamının olması yardımın Boğazlardan geçmesine bağlı olmuş, Türkiye'nin bunu kabul etmesi beklenmiştir. Bir Bulgar saldırısına karşı ise Türkiye'nin, Balkan Paktı çerçevesinde, zaten bir yükümlülüğü bulunmuştur. Yine de Romanya Alman ve İtalyan korkusundan deklarasyonun Balkanlarla ilgili Altıncı paragrafına karşı olmuştur. Türkiye, Romanya'nın bu tavrına cevaben; "*deklarasyonda ifade edilen Balkanlarda dayanışmayı artırma isteğinin, Balkan ülkelerinden hiç birinin bağımsızlığını zedelemeyeceğini ve Balkan Antantının ruhuna ters düşmeyeceğini*",belirtmiştir. Türk Hükümeti, bu maddenin, antant yararına ve bunun güçlendirilmesine katkıda bulunacağı için üstlendiğini vurgulamıştır (Jivkova, age, 225).

Yunanistan da İtalya'dan (Arnavutluk üzerinden) ya da Almanya'dan (kuzeyden Yugoslavya üzerinden) gelebilecek bir saldırı tehlikesine karşı 13 Nisan 1939 tarihli İngiliz-Fransız güvencesine sahip bulunmuştur. Bulgaristan'ın saldırısına ya da herhangi bir saldırıya katılmasına karşı ise Türkiye'nin, 1933 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve 1934 Balkan Antantı çerçevesinde yükümlülüğü bulunmuştur.Yine de Yunanistan'da Romanya'daki gibi deklarasyona karşı çok olumlu tepki görülmemiştir (Soysal, 1982:392).Yugoslavya'ya gelince bahse konu deklarasyon, bu devleti büyük bir sıkıntı içine sokmuştur.Yugoslavya, deklarasyon imzalanmadan önce Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşma kararına sert bir tepki göstermiştir.Çünkü Yugoslavya 1937 yılının Ocak ayında Bulgaristan ile bir "Dostluk" ve aynı yılın Mart ayında da İtalya ile bir "Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması" imzaladığından dolayı Balkan Paktı ile bağlarını zayıflatmış, 1938'te Almanya ile, 1939 Nisan ayında da İtalya ile komşu olunca, onların siyasal ve ekonomik baskısı altına girmiş, müttefiki Fransa'nın etkisinden uzaklaşmış, tarafsızlık siyasetine yönelmiştir. Bu hava içinde Yugoslav Hükümeti, bir Türk İngiliz Deklarasyonu'nun imzalandığını öğrenince telaşa düşmüştür (Jivkova, 1978: 222).Zaman içinde Yugoslavya Balkan Antantından çekilmekten kaçınmış, ancak aynı zamanda Mihveri kollayarak, Büyük Devletler blokları arasında tarafsız bir tutum izlemeyi yeğlemiştir.

6. Türk- Fransız Ortak Deklarasyonunun imzalanması

7 Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi, İngiltere gibi Fransa'yı da Türkiye ile biran önce anlaşmaya iten bir olgu olmuştur.Türkiye, Fransa ile aynı içerikli bir deklarasyonu, ancak Haziran ayı sonunda imzalayabilmiştir. Bu gecikmenin en önemli nedeni, Hatay sorunundan kaynaklanmıştır. Türkiye ile Batılılar arasında bir ittifak yapılması yolunda ilk somut girişim 1938 Eylül ayında Fransa'dan gelmiştir(NA, FO/371 21929/E-5758).Ancak Türkiye ile Fransa arasında Hatay ile ilgili sorunlar tam olarak çözüme kavuşturulmadığı için Türkiye bu girişime sıcak bakmamıştır.Hatay Devleti,3 Temmuz 1938'de Ankara'da imzalanan Türk-Fransız Dostluk Antlaşması'nı müteakiben 2 Eylül 1938'te kurulmuştur, ancak Hatay henüz Türkiye'ye bağlanmadığı için, Türk Fransız görüşmeleri de ilerleyememiştir (BCA, Fon No:30 1000, Kutu No:224, Dosya No: 510, Sıra No:11).1939

baharında Avrupa'da tehlikeler büsbütün artınca, İngiltere yaklaşan savaş nedeniyle Fransa'ya telkinde bulunarak Hatay'ı, Türkiye'ye bırakmasını önermiştir(Soysal, 1982: 371).İngiltere'nin Balkanlar ve Doğu Akdeniz bölgesinin savunması bakımından yaşamsal önemi olan Türkiye ile 12 Mayıs 1939'da bir deklarasyon ilan etmesinden sonra, Fransa da bir an önce Türkiye ile anlaşma yapma gereksinimini duymuştur. Fransa bu deklarasyonu benimsemiş bulunduğundan, artık, Fransa Hükümeti, Hatay konusunda Türkiye'nin kabul edemeyeceği hemen hemen tüm önerilerinden vazgeçmiştir. Bunun üzerine, Türk-Fransız görüşmeleri 17 Haziran 1939'da başlamış ve altı gün kadar sürmüştür(NA, FO.371/23295).23 Haziran 1939 günü Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmasına ilişkin Ankara'da antlaşma imzalandığı gün, Türk-İngiliz Deklarasyonu ile aynı mahiyette bir deklarasyon Paris'te Dışişleri Bakanı M. Bonnet ile Türkiye Büyükelçisi Suat Davaz tarafından imzalanmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VI, 23.6.1939, s. 317-318; NA, FO 371 21929 E-4552/1142/44; *Aydın Tarihi*, No:67:89).

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye, 1939 yılının baharına kadar Avrupa'da karar bulutlar karşısında Lozan Barış Antlaşmasından beri takip etmiş olduğu barış ve tarafsızlık politikası yolundan ayrılmamıştır. Bütün komşuları ile sorunlarını barış yolu ile çözümlenmiş, 1932'de Milletler Cemiyeti'ne, 1934'te Balkan Antantı'nı ve 1937'de Sadâbat Paktı'nı imzalayarak Balkanların ve Orta Doğu'nun barış ve istikrarına büyük hizmetlerde bulunmuştur. Avrupa güç dengesinin kesin sınırlarla bozulduğu, ikinci bir büyük savaşa hızla gidilmeye başlanan 1939 yılı başından itibaren Türkiye, diplomatik tavrını ve yönünü belirginleştirmeye başlamıştır. Saldırgan ve yayılmacı bir politikayı daha 1938 yılından itibaren yürürlüğe koyan Mihver bloğu ülkeleri ve özellikle İtalya'nın Balkanlara yönelik hareketlerini genişletmesi, Türkiye'yi bu bloğa karşı önlemler almaya sevk etmiştir.

Türkiye'yi, İngiltere ve Fransa ile bir ittifak imzalamaya iten gelişmeler, İtalya'nın 1939 Nisan ayında Arnavutluk'u işgal ederek, Türkiye'nin güvenlik bölgesine ayak basmasıyla başlamıştır. Türkiye ile İngiltere arasında 13 Nisan 1939'da başlayan görüşmeler, 12 Mayıs 1939'da Türkiye'yi "Barış Cephesi"ne bağlayan bir deklarasyonun yayınlanması ile sonuçlanmıştır. Böylece, Türkiye, 12 Mayıs 1939 ve 23 Haziran 1939 tarihli deklarasyonlar ile yaklaşan dünya harbi

arifesinde kendisini emniyete altına almaya çalışmıştır. Akdeniz bölgesinde yardımlaşma yükümü, Türkiye ile İngiltere arasında 12 Mayıs 1939'tan, Türkiye ile Fransa arasında da Türk-Fransız Ortak Deklarasyonunun yapıldığı 23 Haziran 1939'dan başlamak üzere geçerlilik kazanmış, 19 Ekim 1939 tarihli Karşılıklı Yardım Antlaşması diğer bir adıyla Ankara Antlaşması ile üçlü ittifak biçimine girerek, geçerliliğini sürdürmüştür.

KAYNAKÇA

- ARMAOĞLU, Fahir(2005).*20'nci Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Ankara: Alkım Yayınevi.
- ATAÖV,Türkkaya(1965).*Turkish Foreign Policy(1939-1945)*,Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Aydın Tarihi*, No:66, (Mayıs 1939).
- Aydın Tarihi*, No:67, (Haziran 1939).
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon No:30 1000, Kutu No:224, Dosya No: 510, Sıra No:11
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon No:30 1000, Kutu No:243, Dosya No: 642, Sıra No:25
- BURÇAK, Rıfıkı Salim(1946).*Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, İkinci Cihan Harbi'nde Türkiye'nin Durumu, İstanbul.
- Daily Sketch*, June 9, 1939.
- Düster, Tertip III, C.20.
- Documents on British Foreign Policy,1919-1939*,(1956),Vol.V, London, His Majesty's Stationery Office, Third Series.
- Düster*, 3.Tertip, C.20,s.531-532.
- ESMER, A.Ş.- Sander, O.(1987). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, C.I, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:558.
- ERKİN, Feridun Cemal (1968).*Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*,Ankara:Başnur Matbaası.
- GÖNLÜBOL, Mehmet- Sar, Cem(1969).*Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*,Ankara: Sevinç Matbaası.
- GÜÇLÜ, Yücel (2001). "Turco-British Reapprochment On The Second World War", *Belleten*,S.65,Nisan, 257-312.
- GÜRÜN, Kamuran(1991).*Türk-Sovyet İlişkileri (1923-1950)*, Ankara: TTK Basımevi.
- KURAT,YuluğTekin (1975).“Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası (1923-1973)”, *Belleten*, Nisan, S.154, 265-308.
- JIVKOVA,Litmov(1978).*İngiliz-Türk İlişkileri*, (Çev:F. Muharrem-F. Erdinç), İstanbul: Habora Kitabevi.
- National Archives-Londra (NA)* FO 371 23743 R-4036/661/67.
- NA, FO 371 21929 E-4552/1142/44.
- NA,FO 371 21929 E-5758.
- NA, FO.371 21929 E-4552/1142/44.
- NA,FO 371 23297, E 2467/297/44.
- NA,FO 371/23743/R-4035.
- SOYSAL, İsmail(2000).*Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları(1920-1945)*,C.I.3.Baskı, Ankara: TTK Basımevi.
- SOYSAL, İsmail (1982). "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", *Belleten*, Sayı:182, Nisan 1982, s.367-415
- ORAN, Baskın (2001).*Türk Dış Politikası (1919-1980)*, C. I, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- ÖZGÜLDÜR, Yavuz(1999). "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikasını Belirleyen İki Antlaşma ve Sonuçları:Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması ve Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II*,Ankara: Genelkurmay Basımevi, 83-93.
- Ulus Gazetesi, 13 Mayıs 1939, 24 Haziran 1939.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:5, C.2, 12.5.1939.
TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:6, C.3, 23.6.1939.

EK: 12 Mayıs 1939 Tarihli Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu

(The National Archives, FO 371/23743/R-4035)

